Horsberget vid Husby i Lena

Av BJÖRN AMBROSIANI

Vid Husby i Lena socken utgrävdes år 1947 en grupp gravar på åsen norr om byn. De kunde dateras till bronsåldern (E. Nylén, 1948), även om man långt senare lagt nya gravar på samma ställe. Fornlämningarna låg på åskullen norr om byn. Sydväst om byn, på andra sidan den gamla landsvägen, ligger en annan grupp fornlämningar, ett par gravfält av sedvanlig yngre järnålderstyp. Dessa var registrerade både tidigare och för den ekonomiska kartan i skala 1:10 000, som i dessa områden förbereddes och utgavs under åren 1952–54.

Vid den stora åsinventering, som genomfördes av K. Gösta Eriksson och Tord Ingmar år 1956–58, påträffades emellertid en intressant fornlämning, som tidigare icke varit känd. Den låg på en särskild åskulle öster om gravfältsåsen, Horsberget, söder om byn och alldeles intill stranden av Fyrisån. Geologen Eriksson och kulturgeografen Ingmar konstaterade att krönet av åskullen knappast var naturligt utformat utan måste ha tillkommit genom mänsklig påverkan. Platsen besöktes av flera av tjänstemännen vid Riksantikvarieämbetet. Man ansåg sig kunna fastställa, att det verkligen var fråga om en fornlämning. F. Hallberg och förf. till föreliggande uppsats fann vidare att ett av de stora flyttblocken i slänten rätt söder om högens mittparti var täckt av ett stort antal skålgropar.

Fornlämningsområdet ansågs vara av ett så stort intresse, att ett återställnings- och vårdarbete borde genomföras. Efter kontakt med markägaren, Uppsala universitet, påbörjades genom dess skogsförvaltning en röjning av trädvegetationen. Arbetet har sedermera fullföljts av den arbetsgrupp, som Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen ställt till förfogande för vårdarbeten på fornläm-

Bild 1. Flygbild över Horsberget, Långbacken och Fyrisån. Foto Lars Bergström, Riksantikvarieämbetet. Godkänd av försvarsstaben för publicering.

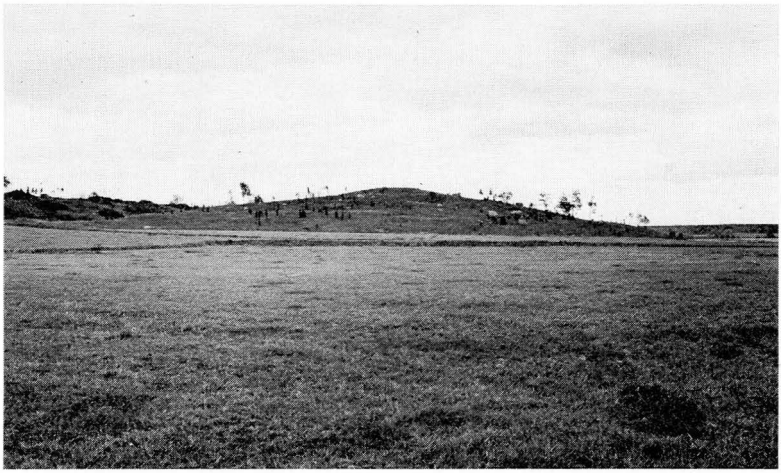

Bild 2. Horsberget från S, efter röjningen. Foto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet.

ningsområden i Uppsala län. Vårdarbetet har utsträckts till de båda gravfälten väster om vägen (S. Zackrisson, 1966). I dag kan följaktligen här vid Fyrisån presenteras en märklig fornminnesmiljö i ett vårdat skick, väl värd ett besök av alla, som intresserar sig för Upplands fornminnen och natur.

Vad består då fornlämningsområdet på Horsberget av? Huvudmonumentet är den stora högen på krönet. Den har en diameter av ca 40 m och en höjd av ca 3 m. Den omges av ett brätte med ca 5–7 m bredd. Hur brättet åstadkommits är väl möjligen tveksamt. Det kan vara en strandterrass eller sannolikare en genom terrasseringsarbete tillkommen platå runt högfoten. I torvytan på terrassen-brättet ligger en rektangulär, i öst–väst orienterad stensättning med storleken 5×3 m. Den ligger i linje med högens centrum och en »ramp», som från västsydväst leder upp till högen. Rampen avskiljs på båda sidor från åsslänten av grunda grustag. Om dessa har tillkommit som planerade materialtäkter vid högbygget eller om de liksom grustagen i åskullens nordvästra hörn innebär senare ingrepp är väl osäkert. Deras läge

Bild 3. Högfoten, brättet och den rektangulära stensättningen. Foto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet.

och form antyder dock det förra förhållandet. Den ca 7–8 m breda rampen når ända ner till åkerkanten ca 75 m från högens kant. Ca 25 m från kanten ligger ett eldskadat block på rampens krön. Det är inte särskilt stort i förhållande till de båda block, som ligger i slänten rätt söder om högen. De är båda ca 3×3×2 m stora och ligger endast ett par meter från varandra. Det är det östra blocket, som är täckt av skålgropar. I slänten ligger också men utan särskild ordning ett antal mindre block.

Längre öster om stenblocken finns ned mot Fyrisån en yta, som verkar vara terrasserad. På ytan ligger en liten, helt övertorvad stensättning och längre norrut ytterligare en hög. Dessa båda har registrerats vid fornminnesinventeringen för ekonomiska kartan och har nr 142 i registret för Lena socken.

Vad som först och främst intresserar är anläggningens ålder, funktion och miljö. På intetdera spörsmålet kan idag ges ett fullgott svar. Problemen är så stora att de blott kan antydas och

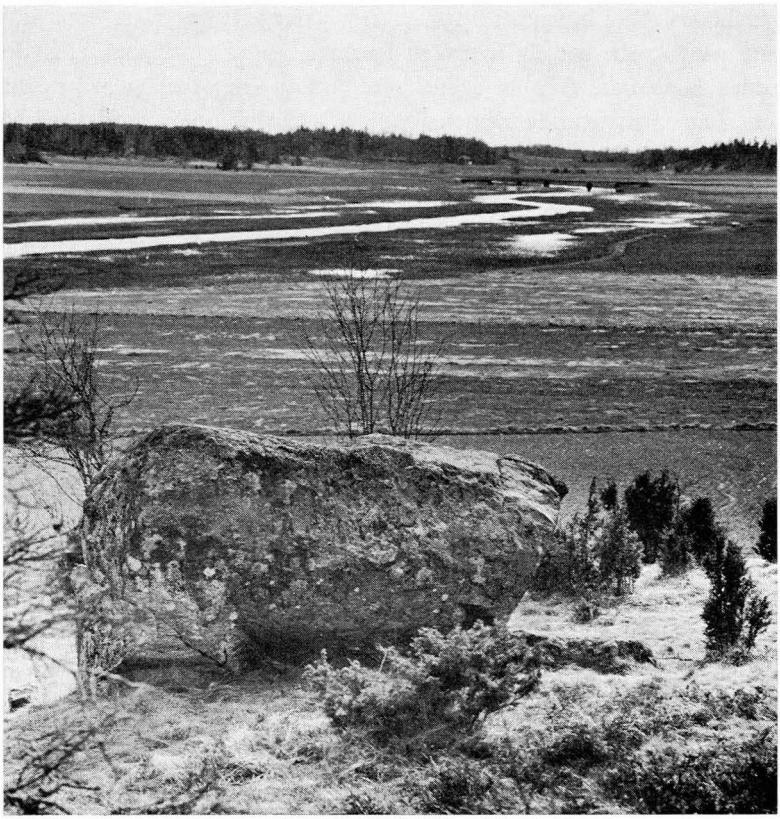

Bild 4. Skålgropsblocket vid Horsbergets fot. I bakgrunden Fyrisån. Foto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet.

endast mera omfattande utgrävningar kan ge mera fullständig upplysning. Jag skall därför stanna vid att försöka ge några utgångspunkter för en diskussion om berörda frågor.

Det naturligaste vore kanske att direkt sammanställa förekomsten av denna tidigare okända hög med alla de företeelser, som anses vara knutna till Husbynamnet: Kungsgård, storhögar, yngre järnålder. Men man måste här som så många andra gånger vara ytterst försiktig för att inte råka ut för förhastade slutsatser. En enkel jämförelse med de profiler, som uppmätts för andra stora

gravhögar (S. Lindqvist, 1936, s. 19), visar, att profilen över högen på Horsberget är avsevärt flackare än så gott som alla de andra högarnas. Det är egentligen endast Ingjaldshögens profil, som har motsvarande dimensioner och förhållande mellan vidd och höjd. Vad som försvårar saken ytterligare är förekomsten av ett naturligt eller utbyggt brätte runt högfoten. Detta är något som man egentligen icke känner tillsammans med andra högar. Brätten förekommer däremot ofta tillsammans med rösen av olika typer (t. ex. B. Einerstam, 1965, s. 110). Undersökningar av brätterösen är emellertid sällsynta. Nyligen gjorda fynd i ett röse vid Hjärtenholm i Lekaryds socken, Småland, och vid Ulricehamn i Västergötland bekräftar emellertid deras allmänna fornlämnings- och fyndmiljö. Densamma tillhör klart bronsåldern och äldsta järnåldern. Däremot anses ju högar vara sällsynta i den nordliga bronsålder det här är fråga om. Man känner hittills egentligen bara Hågahögen, (O. Almgren, 1905), högen med hällkista i Dragby (Silvén-Jaanusson, 1962) samt en hög från yngsta bronsålder utgrävd vid Täby år 1964 (M. Modin, 1966).

Den rektangulära stensättningen på brättet, i linje med »rampen» och högens centrum, kan naturligtvis tolkas på olika sätt. Det kan vara en helt vanlig rektangulär stensättning utan sammanhang med övriga anläggningar på platsen. Men det är kanske troligare att man skall se den i samband med motsvarande rektangulära små stensättningar i anslutning till kanten av en större hög eller stensättning, ett slags ingång eller offerbord till högen. Sådana är kända i Småland (B. Einerstam, 1965, s. 108), på Öland (t. ex. Seby gravfält i Segerstads socken) och i de östra delarna av Mälarlandskapen (A.-S. Gräslund, 1964, s. 94 ff; Gräslund har även i en seminarieuppsats utförligt behandlat frågan om dylika ytterkistor, 1965). Det synes som om sådana anläggningar, som under senare år undersökts i ett flertal fall (Knista, Sollentuna socken år 1959, Tuna i Västerljungs socken och L. Vilunda i Hammarby socken år 1963, Helgö i Ekerö socken år 1962, gravfält 126 vid Tibble i Täby socken år 1964), alla kan dateras till yngre järnålder och kanske snarast dess senare del, vikingatiden. De ligger till skillnad från på Horsberget i söder eller möjligen

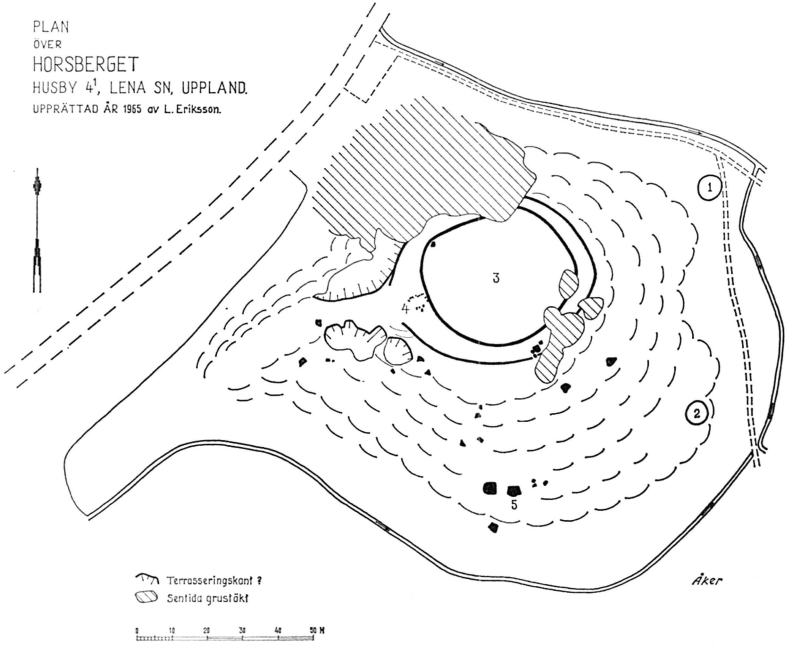

Bild 5. Plan över Horsberget: 1–2 hög och stensättning, 3 den stora högen med brätte, 4 stensättning på brättet, 5 block med skålgropar.

sydväst i förhållande till gravhögen. På Horsberget ligger den nästan rätt i väster.

Den flacka profilen och ytterkistan skulle kunna ha vissa motsvarigheter i det vikingatida materialet. Andra saker som exempelvis brättet, pekar långt tillbaka i tiden. Flyttblocket täckt av skålgropar är en företeelse som skulle kunna dateras till båda dessa perioder. Man känner dem t. ex. i Hemlanden vid Birka i Mälaren. En del hällar med skålgropar förekommer likaså i en sådan miljö och så lågt över havet att markerna kring dem knappast har varit möjliga att bruka förrän under yngre järnålder. Men samtidigt har skålgroparna sin största frekvens i samband med hällristningar av andra slag, vilka i regel dateras till bronsåldern. De kan även förekomma på hällar och block ingående i dösar och gånggrifter, vilket medger en äldsta datering till den

neolitiska yngre stenåldern. (O. Almgren, 1934 s. 96 f., Å. Fredsjö – S. Janson – C.-A. Moberg, 1956, s. 13). Att under antydda förhållanden på grundval av skålgroparna avgöra till vilken tid högen kan dateras är därför icke möjligt.

Slutligen tycker man sig kunna ana en ganska långt gående planering av miljön. Det skulpterade åskrönet, brättet, »rampen», ytterkistan, skålgropsblocket i söder kan tas som exempel därpå. Vad innebär denna planering? Är anläggningen inte i själva verket en väl genomtänkt arkitektonisk skapelse av en typ, som vi sällan möter i järnålderns fornlämningsmiljö men däremot ofta i bronsålderns? (jfr B. Ambrosiani, 1964, s. 63). Då kommer också namnet, Horsberget, in i bilden. Kullen är möjligen uppkallad efter det äldre ordet för häst, hors eller örs. Nu torde det vara relativt bekant, åtminstone i arkeologiska kretsar, att hästtänder och andra skelettdelar av häst är vanligt förekommande dels på bronsålderns boplatser (B. Schönbäck, 1959, s. 84), dels på offerplatser som Skedemosse på Öland (U. E. Hagberg, 1963). Man kan även hänvisa till hästens allmänna roll som heligt djur och offerdjur, till exempel vid offerfesterna i Uppsala under den förhistoriska tidens slutskede. Kanske kan därför namnet Horsberget ha en viss förbindelse med de fornlämningar av speciell typ och den planering, som förekommer på åskullen.

Man står, sammanfattningsvis, inför ett mycket svårtolkat problemkomplex, där man har möjlighet att både underkänna och godkänna varje enskild detalj i den ovan framlagda bilden. Sedda var för sig tyckes antagandena vara synnerligen hypotetiska men sedda i sammanhang stöder de varandra, hypotesen får en större grad av sannolikhet.

Antingen man ser det hela som en enhet eller som detaljer utan sammanhang står man emellertid inför ett stort dateringsproblem. Två möjligheter har ovan antytts, bronsålder eller vikingatid. Båda torde vara lika möjliga. Det torde väl emellertid framgå att de flesta detaljerna snarare antyder den sena dateringen, även om man tidigare inte har ansett sig kunna konstatera en sådan arkitektonisk utformning av helhetsmiljön under denna tid. Frågan måste lämnas öppen i avvaktan på en framtida utgrävning.

LITTERATUR

Almgren, O., 1905, "Kung Björns hög" och andra fornlämningar vid Håga, KVHAA, Stockholm.

Almgren, O., 1934, Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden, Uppsala.

Ambrosiani, B., 1964, Fornlämningar och bebyggelse, Uppsala.

Einerstam, B., 1965, Småland: Jönköpings och Kronobergs län; Med arkeologen Sverige runt, Oskarshamn.

Fredsjö, Å., 1956, Janson, S., Moberg, C-A., Hällristningar i Sverige, Oskarshamn.

Gräslund, A-S., 1964, Vikingar och bronsåldersfolk i Västerljung, Sörmlandsbygden.

Hagberg, U. E., 1963, Blotare i Skedemosse, Tor 9.

Lindqvist, S., 1936, Uppsala högar och Ottarshögen, KVHAA, Stockholm.

Modin, M., 1966, Ett gravfynd från Täby i Uppland, Fornvännen.

Nylén, E., 1948, En bronsåldersgrav vid Husby i Lena, Tor, Uppsala.

Schönbäck, B., 1959, Bronsåldersbygd i Mälarområdet, Tor 5.

Silvén, U., Jaanusson, H., 1962, Undersökningen av Dragbyröset 88, Tor.

Zachrisson S., 1966, Fornvård i Uppland på nytt sätt, årsboken Uppland.